

Artykuł recenzyjny monografii naukowej
Bartłomieja P. Szyprowskiego, „Z moich kości i mojej
krwi powstanie prawdziwy Polak...” II Inspektorat
Zamojski Armii Krajowej (marzec 1948 – grudzień 1954 r.)

Bartłomiej P. Szyprowski, *„Z moich kości i z mojej krwi powstanie prawdziwy Polak...” II Inspektorat Zamojski Armii Krajowej (marzec 1948 – grudzień 1954 r.)* (Warszawa: Wyd. IPN, 2021), ss. 976.

W 2021 r. w ramach Centralnego Projektu Badawczego Instytutu Pamięci Narodowej „Podziemie Niepodległościowe w Polsce 1944–1956” ukazała się licząca prawie 1 tys. stron (!) publikacja poświęcona II Inspektoratowi Zamojskiemu Armii Krajowej (dalej: AK) – jego powstaniu i działalności. Autorem monografii jest dr Bartłomiej P. Szyprowski, historyk, prawnik i publicysta. Wśród jego pozycji należy wyróżnić książkę pt. *Sąd Kapturowy przy Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej w Warszawie (sierpień 1940 r. – listopad 1941 r.)*. *Podziemie w walce ze zdrajcami Rzeczypospolitej* (Warszawa: Historyczna, 2016) uznaną za najlepszą książkę naukową poświęconą dziejom Polski i Polaków w XX w. w 9. edycji konkursu „Książka Historyczna Roku”.

II Inspektorat Zamojski, jako zwarta antykomunistyczna i konspiracyjna organizacja polskiego podziemia niepodległościowego, funkcjonowała od marca 1948 r. do chwili rozbicia jej struktur przez Urząd Bezpieczeństwa (dalej: UB) w kwietniu 1950 r. Była wówczas największą antykomunistyczną organizacją na Zamojszczyźnie. Jej założycielem i dowódcą był Marian Pilarski ps. „Jar”, „Grom”, sprawny żołnierz i konspirator Związku Walki Zbrojnej - AK - Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość (dalej: WiN). Podstawowym założeniem II Inspektoratu było wyswobodzenie Polski spod dominacji sowieckiej. Szansę tę dowódca organizacji upatrywał w przewidywanym latem 1950 r. konflikcie zbrojnym pomiędzy państwami zachodnimi a ZSRS. Należy zaznaczyć, że organizacja nie ograniczała się jedynie do

realizacji tego celu. Istotnym elementem jej aktywności były także działania opóźniające wprowadzenie kolektywizacji wsi poprzez pozbawienie środków finansowych miejscowe spółdzielnie produkcyjne.

Całościowy obraz działalności tej organizacji, co słusznie zauważył we wstępie Autor, obejmujący przede wszystkim jej strukturę, liczbę konspiratorów, cele czy podejmowane działania, nie był dotychczas znany szerszemu gronu czytelników. Temat ten był także skrzątnie pomijany przez badaczy naukowych. Do dzisiaj ukazała się wprawdzie publikacja Reginy Smoter-Grzeszkiewicz¹, *stricte* dotycząca omawianego tematu, jednak nie ma ona charakteru publikacji naukowej. Książka opisuje pokrótce działalność II Inspektoratu i jego likwidację, jednak nie wyczerpuje ona podjętej problematyki. Pozostałe pozycje mające charakter naukowy wydane drukiem podejmowały wątek II Inspektoratu fragmentarycznie, w szerszym kontekście dziejów polskiej konspiracji niepodległościowej na Zamojszczyźnie i Lubelszczyźnie². Pewnych informacji o konspiratorach i działalności II Inspektoratu dostarcza także popularnonaukowa praca autorstwa Henryka Pajaka pt. *Burta kontra UB*³.

Szczegółowego opracowania monografii II Inspektoratu Zamojskiego podjął się dopiero historyk i prawnik, dr Bartłomiej P. Szyrowski, od lat zajmujący się badaniem konspiracji na tym terenie⁴. Prezentowana praca wyłamuje się

¹ Regina Smoter-Grzeszkiewicz, *II Inspektorat Zamojski Armii Krajowej* (Zamość: Krzysztof Bielecki, 2016).

² Rafał Wnuk, *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1944 do 1956 roku* (Lublin: Atylla, 1992); Witold Hryniewicz, *Nie dla nich zagrzemiali zwycięskie fanfary...* (Łódź: Papaj, 1993); Jerzy Cezary Malinowski, *Zarys dziejów Okręgu Lubelskiego Wolność i Niezawisłość (1945–1956)* (Lublin: Agencja Wschodnia Dom Wydawniczy, 1993).

³ Henryk Pajak, *Burta kontra UB* (Lublin: Retro, 1992).

⁴ Bartłomiej Szyrowski, „«Meliniarz» oddziału «Mogiłki». Sprawa karna Aleksandra Szyrowskiego”, w *Archiwariusz Zamojski*, red. Wojciech Białasiewicz et al. (Zamość: Archiwum Państwowe Zamość, 2011), 71–80; Szyrowski, „Proces kierownictwa II Inspektoratu Zamojskiego Armii Krajowej przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Lublinie. Cz. I. Geneza organizacji i aresztowanie”, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* (dalej: WPP) nr 3 (2016): 108–128; „Cz. II”, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* nr 4 (2016): 92–132; Szyrowski, „Sprawa karna żołnierzy I Kompanii Ludwika Rogalskiego «Kanciarza» II Inspektoratu Zamojskiego AK”, *WPP* nr 3 (2017): 93–119; Szyrowski, „Jeden z niezłomnych – żołnierz II Inspektoratu Zamojskiego AK Józef Pyś «Śmiały», «Ostry»”, *Zeszyty Historyczne WiN* nr 46 (2017): 129–143; Szyrowski, „Marian Pilarski (1899–1952) – twórca i dowódca II Inspektoratu Zamojskiego AK”, *Zeszyty Historyczne WiN* nr 48 (2018): 31–56; Szyrowski, „Zdradzony komendant. Ostatnia walka i śmierć Wincentego Mieczysława Wróblewskiego «Szuma»”, *Studia Lubuskie* 14 (2018): 159–172; Szyrowski, „Oddział Henryka Kwaśniewskiego «Luxa» z II Inspektoratu Zamojskiego AK i jego ostatnia walka”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 22 (73), nr 1 (275) (2021): 105–136, [https://doi.org/10.32089/WBH.PHW.2021.1\(275\).0004](https://doi.org/10.32089/WBH.PHW.2021.1(275).0004). Oprócz artykułów naukowych, Szyrowski jest także autorem kilkunastu biogramów konspiratorów związanych z II Inspektoratem Zamojskim (wśród nich: Stanisław Bizior, Mieczysław Dzieduch, Jan Hadam, Henryk Kwaśniewski, Stanisław Pakos, Józef Płonka, Józef Pyś, Ludwik Rogalski, Władysław Skowera, Czesław Szewluk, Alfred Tor, Józef Włoszczuk i Wincenty Mieczysław

ze sztywnej struktury narracyjnej, co należy uznać za bardzo słuszne. Ma to miejsce przede wszystkim w przypadku opisywania powojennej sytuacji, która rozgrywała się na terenie np. powiatu tomaszowskiego, gdzie oprócz struktur obwodowych II Inspektoratu Zamojskiego, od maja 1947 r. funkcjonowała odrębna organizacja konspiracyjna dowodzona przez por. Stefana Kobosa ps. „Wrzos”, tzw. Samodzielny Obwód WiN Tomaszów Lubelski. Obie organizacje, mające inną wizję prowadzenia walki z reżimem komunistycznym, wzajemnie się uzupełniały. Sama ich działalność po 1948 r. na niewielkim obszarze powiatu tomaszowskiego uznać należy za ewenement.

Bartłomiej Szyproński zdecydował się, i słusznie, na wstępie książki (Rozdział I) przedstawić podstawowe informacje dotyczące powojennej Zamojszczyzny (lipiec 1944 – kwiecień 1947 r.), a więc okres od wkroczenia Sowietów na omawiany teren, skończywszy na amnestii skierowanej do żołnierzy i działaczy polskiego podziemia antykomunistycznego, która obowiązywała od 25 lutego do 25 kwietnia 1947 r. W rozdziale I niniejszej pracy w moim odczuciu brakuje krótkiej i zwięzłej charakterystyki tego obszaru w okresie okupacji niemieckiej. Pozwoliłoby to, w dynamicznym ujęciu na przestrzeni pięciu lat jej trwania pokazać, przez co przeszła Zamojszczyzna (np. jej obrona przed niemieckimi pacyfikacjami i wysiedleniem miejscowej ludności, realizowanej według założeń niemieckiego *Generalplan Ost*).

Kolejne rozdziały II i III, którym Autor nadał układ problemowo-chronologiczny dotyczą Mariana Pilarskiego, założyciela i dowódcy II Inspektoratu Zamojskiego AK, którego rola była kluczowa przy powołaniu jego struktury, a także omówienia problematyki powstania II Inspektoratu, okoliczności i powodów, które skłoniły Pilarskiego do jej powołania oraz pomoc zakonników z klasztoru w Radecznicy w tym zakresie. W rozdziale IV Autor przedstawił cele i metody działania organizacji. Ważną konstatacją jest wskazanie, że II Inspektorat praktycznie do aresztowania kierownictwa był w fazie organizowania struktury, gotowej do działań w momencie wybuchu konfliktu zbrojnego z Sowietami. Rozdział V poświęcił oddziałom i podejmowanym akcjom zbrojnym. Przedstawiono tu ilość i charakter grup, wykonywane działania zbrojne, a także kontakty i stosunek do oddziałów:

Wróblewski), które ukazały się drukiem w VI tomie Słownika biograficznego: Kazimierz Krajewski, red., *Konspiracja i opór społeczny w Polsce w latach 1944–1956* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej 2022). Warto przy tej okazji wspomnieć także, że Szyproński jest również autorem liczącej 37 stron broszury okolicznościowej pt. *II Inspektorat Zamojski AK 1948–1950*, wydanej w 2017 r. przez Oddział IPN w Lublinie z okazji uroczystego pogrzebu płk Mariana Pilarskiego ps. „Jar” i kpt. Stanisława Biziora ps. „Eam”. Na całokształt powyższego dorobku składają się także artykuły Szyprońskiego publikowane w czasopiśmie: *Ogólnopolski Kwartalnik Poświęcony Żołnierzom Wyklętym Wyklęci, Biuletyn Informacyjny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej czy Kombatant*.

Jana Leonowicza ps. „Burta”, Józefa Złomańca ps. „Mosiądz” i Stanisława Sekuły ps. „Sokół”. Rozdział VI poświęcono aresztowaniom i procesom sądowym (kierownictwa oraz wybranych członków), a klucz ich wyboru Autor wskazał we wstępie do publikacji (s. 19), co jest zrozumiałe przy dużej ilości procesów sądowych obejmujących poszczególnych członków II Inspektoratu. Należy zaznaczyć, że Autor nie kończy swojej publikacji na tym rozdziale, kiedy to II Inspektorat Zamojski w wyniku aresztowań utracił główne kierownictwo z Pilarskim na czele. Zatem w kolejnym rozdziale VII Autor przedstawił działania członków Inspektoratu po aresztowaniu ścisłego kierownictwa. Dwa ostatnie VIII i IX mające charakter przyczynkowski dotyczą współpracowników oddziałów zbrojnych organizacji oraz działań UB wymierzonych w II Inspektorat.

Niewątpliwą zaletą publikacji jest opracowanie aneksu zawierającego wybór dokumentów źródłowych, a także wykazu ustalonych przez Autora zaprzysiężonych członków II Inspektoratu Zamojskiego. Większość z wymienionych osób dotychczas nie figurowała w literaturze przedmiotu. Równie istotne jest sporządzenie not biograficznych, niektóre z nich są bardzo obszerne. Wśród wielu z opisanych osób znajdziemy także życiorysy konspiratorów związanych z Samodzielnym Obwodem WiN Tomaszów Lubelski m.in. Kobosa, Leonowicza czy Jana Turzynieckiego ps. „Mogiłka”.

Publikacja została przygotowana z wykorzystaniem obszernych źródeł archiwalnych i prywatnych, relacji i wspomnień, wydanych oraz pozostających w maszynopisach i rękopisach. Podstawową bazę archiwalną publikacji stanowią dokumenty będące integralną częścią zasobu Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie oraz centralnym Archiwum IPN, a także oddziałów w Gdańsku, Katowicach, Łodzi, Poznaniu i Delegatury w Bydgoszczy, co jest zrozumiałe wobec braku dokumentacji wytworzonej przez organizację. Autor zapoznał się z ogromną paletą m.in. dokumentów operacyjnych, kontrolno-śledczych czy sprawozdawczych wytworzonych przez powiatowe i wojewódzkie UB. Ponadto, nie pominął także szeregu akt wytworzonych przez Wojskową Prokuraturę Rejonową i Wojskowy Sąd Rejonowy w Lublinie.

Poza dokumentacją zgromadzoną w archiwach IPN, Autor wykorzystał także akta zgromadzone w Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum Wojskowym, Biura Historycznego, Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie i Archiwum Państwowym w Lublinie. W zestawieniu brakuje Archiwum Państwowego w Zamościu, które dysponuje choćby dokumentacją wspomnieniową przekazaną przez Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Warszawski, Środowisko Żołnierzy 9 Pułku Piechoty Legionów AK Ziemi Zamojskiej⁵, którą można było wykorzystać w publikacji.

⁵ Archiwum Państwowe w Zamościu, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Okręg Warszawski, Środowisko Żołnierzy 9 PP Leg. AK Ziemi Zamojskiej, sygn. 1.

Autor korzystał także ze zbiorów prywatnych i prasy, przeprowadził także szeroką kwerendę obejmującą szereg publikacji związanych z tematem oraz odniósł się do wcześniejszych publikacji na ten temat, m.in. prostując występujące w nich błędy czy uzupełniając informacje, których w nich brakuje.

Nie ulega żadnym wątpliwościom, że publikacja ukazała się z wykorzystaniem szerokiej bazy źródłowej. Widać pod tym względem wiedzę i biegłość poruszania się po obszernej dokumentacji i literaturze przedmiotu. Jak w przypadku każdej publikacji, także i w tej można wskazać pozycje książkowe, których Autor nie uwzględnił, ale nie wydaje się aby mogły mieć one wpływ na podjętą tematykę, co najwyżej pozwoliłyby ukazać problem w szerszym kontekście dziejów lub uwiarygodnić niektóre informacje o dodatkowe pozycje bibliograficzne. Autor, co należy podkreślić, wykazał się pierwszorzędą znajomością zespołów archiwalnych przechowywanych w zasobie IPN, kluczowych dla podjętego tematu. Pozytywnie należy również ocenić szeroki wybór ikonografii pochodzących ze źródeł archiwalnych, osób prywatnych oraz wykonanych przez Autora, które w większości nie były wykorzystane w literaturze.

Oceniając merytoryczną stronę publikacji warto nadmienić, że Autor szczegółowo i skrupulatnie odtworzył strukturę oraz stan osobowy II Inspektoratu, jego działalność i cele, opracował także wykaz zaprzysiężonych członków i omówił kwestię działań operacyjnych UB na terenie Zamojszczyzny. Należy również podnieść, że Autor nie podchodzi do organizacji w sposób hagiograficzny, bowiem praca analizując działania II Inspektoratu zawiera szereg uwag krytycznych wynikających z dogłębnej weryfikacji materiału źródłowego.

Reasumując mamy do czynienia z publikacją nietuzinkową i oryginalną. Dzięki niej Autor wprowadził do powszechnego obiegu szereg ustaleń dotychczas nieujętych w literaturze przedmiotu. Samą publikację należy ocenić bardzo wysoko. Autor włożył ogromną pracę w jej przygotowanie. Nie ulega żadnej wątpliwości, że trudno będzie pisać o dziejach Zamojszczyzny – ba! także Lubelszczyzny – bez uwzględnienia ustaleń Autora. Książka jest niewątpliwie cennym wkładem do poznania dziejów podziemia niepodległościowego i jego rozpracowania przez struktury aparatu bezpieczeństwa na tym terenie.

Wojciech Hanus
Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie